

HOLLÓNÉ KACSÓ ERZSÉBET

A MEZŐGAZDASÁGBAN FOGLALKOZTATOTT MUNKAERŐ SZAKMAI-FOGLALKOZÁSI STRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI

ABSTRACT: Die Umgestaltung der Zweigstruktur der Arbeitskräfte zeigt bis zur Mitte der 70-er Jahre eine starke, später eine langsamer werdende Verminderung der in der Ungarischen Landwirtschaft beschäftigten Arbeitskräfte. Bei der Verminderung der Arbeitskräfte treten in erhöhtem Masse in Anbetracht des wirtschaftlichen Zuwachses die Qualitätsmerkmale der Arbeitskraft in den Vordergrund. Bedeutende, günstige -- aber noch immer nicht genügende Veränderungen zeigt die Umgestaltung der (Branche, Schulungs-) Berufsstruktur der landwirtschaftlichen Arbeitskräfte.

A munkaerőstruktúra a gazdasági szerkezet része. A gazdasági struktúra a technikai fejlődés következtében -- bár eltérő ütemben -- változik, s ennek hatására módosul a munkaerő struktúrája. Ugyanakkor, a munkaerőstruktúra átalakulása aktív tényező, mely befolyásolja a gazdasági szerkezet egészének, ezzel együtt a gazdasági növekedés ütemének változását. Míg korábban a gazdasági növekedésnek a munkaerőszerkezetre gyakorolt hatásai, az utóbbi években a munkaerő gazdasági növekedését meghatározó jellege került a vizsgálatok középpontjába. Ennek főként az az oka, hogy a technikai-gazdasági fejlődés által teremtett igényeknek a munkaerő már nem tud "automatikusan" megfelelni. A munkaerő sok tekintetben a gazdasági növekedés "szűk keresztmetszetét" jelenti, nem elsősorban mennyiségi, hanem minőségi szempontból.

A munkaerő különböző struktúrái -- ágazati, foglalkozási, szakmai (szakképzettségi) -- annak ellenére, hogy különböző időszakokban eltérően hatnak a technikai-gazdasági fejlődésre, csak együtt, egymással szoros összefüggésben jellemzik a munkaerőszerkezetet.

Tapasztalhatjuk, hogy népgazdaságunk egyik meghatározó ágának, a mezőgazdasági munkaerőnek struktúrája jelentős mértékben átalakult az utóbbi években. Ezen változások irányát, okait, növekedésre gyakorolt hatását elemzem a következőkben.

1. A MUNKAERŐ ÁGAZATI STRUKTÚRÁJÁNAK ALAKULÁSA, VÁRHATÓ TENDENCIÁI

A munkaerő ágazati struktúrája azt mutatja meg, hogyan oszlik meg a munkaerő a népgazdaság különböző ágazatai és alágazatai között. A munkaerő ágazati struktúrája jellemző egy adott ország gazdasági fejlettségének színvonalára. A gazdasági fejlettség alacsony szintjén legmagasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. A fejlettség szintjének emelkedésével a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő létszáma csökken, az iparban és a szolgáltató ágazatokban foglalkoztatottak létszáma, létszám-aránya nő. A gazdasági fejlettség egy magasabb szintjén az ipari létszám-növekedés megáll, sőt stagnálás után még csökken is. A növekedés a szolgáltató ágazatokban következik be.

A magyar gazdaságban, a mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők létszámának csökkenése évtizedeken át alaptendenciaként jelentkezett. Az arány-változás mértékére jellemző, hogy 1949-ben az aktív keresőknek több mint a fele, a 70-es évek elején egynegyede, 1976-ban alig több mint egyötöde dolgozott a mezőgazdaságban. A 70-es évek közepétől a csökkenési folyamat lassúvá vált. 1976-80-ig ez a csökkenés mindössze 2,5 % volt, ami már csak minimális arányeltolódást jelez. Sőt ezen időszakban e tendencia még nem is érvényesült folyamatosan, mert 1978-ban és 1979-ben számszerű növekedésre is sor került. (A ... MUNKAERŐMÉRLEG, KSH 1982. 18.)

Annak érdekében, hogy feltárhassuk a mezőgazdasági munkaerő létszám-alakulásának irányát, várható tendenciáját, meg kell vizsgálnunk azokat az okokat, amelyek a mezőgazdaságban dolgozók létszámának csökkenését, illetve az utóbbi években tapasztalt stagnálását előidézték.

A munkaerőstruktúrát befolyásoló tényezők közül csak a legfontosabbnak ítélteteket kiemelve, elsősorban az ipari, technikai fejlődés hatott és

hat még bizonyos mértékben napjainkban is. Ez a hatás természetesen más volt az ipar fejlődésének kezdetén és ma. Az ipari fejlődés kezdetével a mezőgazdaság lappangó és nyílt munkaerőfeleslege átvándorolt az iparba, valamint a fokozatosan kifejlődő szolgáltató ágazatokba, előidézve ezzel önmagában is a mezőgazdasági élőmunka termelékenységének gyors és tartós növekedését. További termelékenységnövelő tényező -- mint később elemezni fogom -- a mezőgazdaságban foglalkoztatottak szakképzettségi szintjének emelkedése, valamint az egyre korszerűbb munka- és üzemszervezés.

Összességében a munkaerőstruktúra (természetesen nemcsak az ágazati struktúra) változásának fő tényezője a termelékenység növekedése. A struktúraváltozás azonban feltétele is a termelékenység növekedésének, és a struktúraváltozásnak anyagi és személyi előfeltételei -- korlátai vannak.

Abban, hogy a mezőgazdasági munkaerőlétszám csökkenése az 1970-es évek végén, 80-as évek elején lelassult, nem kis szerepet játszott (játsszik), hogy a mezőgazdaságban felhasznált korszerű gépek, berendezések árai nagymértékben (a mezőgazdasági termékek árainál nagyobb mértékben) emelkedtek, valamint a közgazdasági szabályzók is a beruházások visszafogása irányába hatottak, így lefékeződött a munkaerő technikai eszközökkel történő helyettesítése.

Felvetődik a kérdés: sok-e a munkaerő a mezőgazdaságban, vagy kevés, milyen tendenciák várhatók az elkövetkező években?

Kiemeli a kérdés fontosságát az, hogy a mezőgazdaság munkaerőlétszámának csökkenése továbbra is feltétele más, -- főként a szolgáltató -- ágazatok fejlődésének, különösen abban az időszakban, amikor a munkaképes korú lakosság létszámának csökkenésével számolnak a prognózisok.

A kérdés első részéhez kapcsolódva a következő megállapítások tehetők: "A magyar mezőgazdaság munkaerőlétszáma még mindig magasnak tekinthető más országokhoz viszonyítva. Ha figyelembe vesszük, hogy 1974-1976-ban Ausztriában 12,5, Franciaországban 10,8, az NDK-ban 11,1, az NSZK-ban 6,4, az USA-ban 3,8 % volt a mező- és erdőgazdaságban dolgozók aránya, akkor a mi csaknem 20 %-os arányunk kiemelkedik. A művelt földterületet illetően már jobb az arány. Egy mezőgazdasági keresőre 1970-ben Ausztriában 3,2, Franciaországban 6,4, az NDK-ban 4,9, az NSZK-ban 3,2, az USA-ban 54,2, Magyarországon 4,3 ha művelt földterület jutott." (B.

GIMES 1980. 147.)

A nemzetközi összehasonlítás alapján tehát sok a mezőgazdaságunkban foglalkoztatott munkaerő. A viszonyítás azonban pontatlan, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar mezőgazdaság nemcsak szorosan vett mezőgazdasági termeléssel foglalkozik, hanem egyéb tevékenységekkel is (építőipari, gépipari, szolgáltatás stb.). 1976-os adatok alapján a mezőgazdaság csak 82 %-os arányban foglalkozott kifejezetten mezőgazdasági jellegű tevékenységgel. A mezőgazdaságban az ún. alaptevékenységen kívüli tevékenység aránya azóta tovább növekedett.

Gyakorlati tapasztalatok alapján az a megállapítás tehető, hogy a mezőgazdasági munkacsúcsok idején kevés a munkaerő. A munkacsúcsok gyors technikai fejlődés mellett sem küszöbölhetők ki teljes mértékben. Ezzel a ténnyel számolnia kell a mezőgazdaságnak, és jobb munkaszervezéssel kell ellensúlyoznia. Többek között olyan egyéb -- képzettségi struktúrát figyelembe vevő -- tevékenység beállításával, ahonnan munkacsúcsok idején átcsoportosítható (időlegesen) a teljes, vagy részleges létszám.

Az elkövetkező évek mezőgazdasági létszámának alakulására vonatkozóan -- ha mértékét illetően nem is, de a -- változás irányát tekintve egyértelmű a munkaerőtervezők becslése: a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a stagnálás után tovább csökken, az ezredfordulóra 15 % alá esik. A munkaerőtervezők 1990-re 13,5-16,0 %-ra, 2000-re 11,2-15,0 %-ra becsülik a mezőgazdasági keresők arányát az összes aktív keresők százalékában. (TIMÁR 1981. 73.) Ez a csökkenés a mezőgazdaság további fejlődésének következménye, ugyanakkor -- a korábban említett összefüggések alapján -- a feltétele is.

2. A MUNKAERŐ SZAKMAI-FOGLALKOZÁSI STRUKTÚRÁJA A MEZŐGAZDASÁGBAN

Eddig a mezőgazdasági munkaerő mennyiségi változását (csökkenését) s annak okait elemeztem. Ezek után alapvetően a mezőgazdasági munkaerő minőségi jegyeinek vizsgálatát tartom feladatomnak. Az iskolázottság, szak-képzettség a munkaerő minőségi ismérvei. A képzettségről, iskolázottságról

ról rendelkezésre álló adatok utalnak a szakmastruktúra változására, bár a szakmastruktúra, illetve a szakma nem teljesen azonos az iskolában szerzett képzettséggel, mert a szaktudás a gyakorlati tevékenység során teljeseedik ki. Tehát az iskolázottsági, szakképzettségi struktúra csak megközelítően utal a szakmastruktúrára, amely a munkaerőállomány szakmák szerinti tagozódását jelzi. A szakmastruktúra nem azonosítható az emberek tényleges foglalkozásával sem, tekintettel arra, hogy a dolgozók nem jelentéktelen hányada a képzettsége szintjétől és szakirányától eltérő munkakörben dolgozik. A foglalkozási struktúra a felhasználás oldaláról jellemzi a munkaerő-szerkezetet. Nem részletezett formában a foglalkozási minőség (fizikai, szellemi dolgozók) részletesebben, munkaköri csoportok alapján elemezhető.

A foglalkozási struktúra a munkahelystruktúrával szoros kapcsolatban van. "A munkahelyi struktúra és a foglalkozási struktúra ugyanazon jelenség két oldala. Az előbbi a munkaeszközök, munkatárgyak, valamint az ezekkel összefüggő munkaszervezet, az utóbbi a munkafolyamatban résztvevő emberek tevékenységét tükrözi. Mindkét struktúrában közvetlenül kifejeződnek a technikai fejlődésnek a munka tartalmára gyakorolt hatásai." (TIMÁR 1981. 104-105.)

A változások a szakképzettségi struktúra változásaiban is megjelennek. A munkahelystruktúra és szakmastruktúra a foglalkozási struktúrán keresztül kapcsolódnak egymáshoz, a közöttük lévő eltérések a foglalkozási struktúrán keresztül közvetítődnek, oldódnak meg.

A különböző struktúrák (munkahely- és szakmastruktúra) gazdasági növekedésben betöltött fontosságát illetően az e témával foglalkozó szakírók álláspontja eltér egymástól, azt azonban valamennyien elismerik, hogy a termelékenység növekedési ütemének emelkedése feltételezi a szakmastruktúra változásának felgyorsulását. "A termelékenység ugyanis a konkrét munka tulajdonsága, növekedése feltételezi a konkrét munkában, vagyis a munka végzésének módjában beállott változást, de nem feltételezi a végzett munka mennyiségének megváltozását. Magával a munka kettős jellegével kapcsolatos marxi gondolatok is arra hívják fel a figyelmet, hogy a növekedés ütemében a szakmai ismeretek változása nagyon fontos helyet tölt be." (ERDŐS 1972. 188-192.)

Ezen összefüggések figyelembevételével elemeztem a korlátozottan ren-

delkezésre álló adatok segítségével a mezőgazdasági munkaerő szakmai-foglalkozási struktúrájának fő vonásait. Nem foglalkozom a szakmai és foglalkozási struktúra eltéréseivel. (Ezt egy korábbi dolgozatomban az állami gazdaságokban szellemi munkakörben foglalkoztatottak vonatkozásában részletesen elemeztem, azonban néhány általános jellemzőre utalok.)

A foglalkozási struktúra változásának legjellemzőbb vonása a fizikai és szellemi foglalkozású dolgozók arányának változása. A gazdasági fejlettség szintjének emelkedésével szoros összefüggésben növekszik a szellemi dolgozók aránya. Ebben elsősorban a technikai fejlődés játszik szerepet. A technikai fejlődés következtében egyrészt fokozatosan elkülönülnek azok a funkciók, melyeket szellemi tevékenység jellemez, másrészt a fizikai munkát igénylő feladatokban megjelennek a szellemi munka elemei. A gazdasági struktúra változása -- amely nagyrészt a technikai fejlődés következménye -- önmagában is a szellemi dolgozók arányának növekedését eredményezi, az átlagosnál jóval több szellemi munkást foglalkoztató terciér szektor bővülésén keresztül. A gazdaság és általában a társadalom szervezettségének növekedése is maga után vonja a szellemi munka részarányának emelkedését.

A mezőgazdaságra is érvényesül a szellemi munkát végzők növekedésének tendenciája, annak ellenére, hogy a foglalkoztatottak száma csökken. Megkívánja arányuk növekedését a technika fejlődése, melynek hatására a termelés fejlesztése, szervezése, irányítása, nyilvántartása stb. funkciók a nagyüzemi gazdálkodás kifejlődésével önálló foglalkozássá váltak, (korábban a kisüzemi gazdálkodásban ezek nem különültek el) s a szervezet növekedésével egyre inkább struktúráálódtak.

Különös figyelmet érdemel a mezőgazdaságban a szellemi foglalkozásúak kategóriája, mert az előzőekben említett tényezők hatására létszámuk feltűnően gyors növekedésének lehettünk tanúi. 1949-1970-ig közel 20-szorosára nőtt a számuk. Az azóta eltelt időszakra vonatkozó számításokat a teljes munkaidőben foglalkoztatottak létszámadatai alapján végeztem (a jelzett adatforrásokból kiindulva). Az alapadatokból is látszik, de a számítások alapján egyértelműen bizonyítható a szellemi munkát végzők arányának viszonylag egyenletes növekedése mind állami gazdaságokban, mind szövetkezetekben.

Az állami gazdaság teljes munkaidőben foglalkoztatottainak összetétele tevékenységi főcsoport szerint (százalék)¹

1. táblázat

Tevékenységi főcsoport							Index	
	1970	1977	1978	1979	1980	1981	1981. 1970= 100,0	1981. 1970= 100,0
Fizikai fogl.	88,5	85,3	85,0	84,6	84,0	83,9	94,1	98,4
Szellemi fogl.	11,5	14,7	15,0	15,4	16,0	16,1	142,6	109,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	--	--

A termelőszövetkezetek teljes munkaidőben foglalkoztatottainak összetétele tevékenységi főcsoport szerint (százalék)²

2. táblázat

Tevékenységi főcsoport							Index	
	1970	1977	1978	1979	1980	1981	1981. 1970= 100,0	1981. 1970= 100,0
Fizikai fogl.	92,1	86,8	86,3	85,8	85,5	84,6	91,9	97,5
Szellemi fogl.	7,9	13,2	13,7	14,2	14,5	15,3	193,7	115,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	--	--

Az arányszámokból kitűnik, hogy eltérés mutatkozik a két szektor között a fizikai és szellemi dolgozók aránya tekintetében. A termelőszövetkezetekben mindvégig kisebb a szellemi munkát végzők aránya. Ugyanakkor látható az is, hogy míg 1970-ben erős a termelőszövetkezetek lemaradása szellemi munkát végzők tekintetében (7,9 %-a a teljes munkaidőben foglalkoztatottak létszámának, az állami gazdaságokban szellemi munkát végzők 11,5 %-os arányával szemben), napjainkra -- a nem fizikai létszám állami gazdaságokénál nagyobb ütemű növekedése következtében -- az arányok majdnem

kiegyenlítették. A foglalkozási struktúra két szektor közötti korábbi időszakbeli eltérésének valószínű oka az, hogy a termelőszövetkezetekben a gazdasági fejlődés (a termelékenység növekedése) némi késéssel indult meg.

A látványos fejlődés ellenére a mezőgazdaságban foglalkoztatott szellemi dolgozók aránya az utóbbi időszakot tekintve is elmaradt a népgazdasági átlagtól. A népgazdasági átlagadatokat a következő táblázat mutatja.

A szocialista szektor aktív keresőinek összetétele tevékenységi főcsoport szerint (százalék)³

3. táblázat

Tevékenységi főcsoport	1977	1978	1979	1980	1981	Index 1981. 1977=100,0
Fizikai fogl.	72,4	72,1	71,8	71,3	71,0	96,7
Szellemi fogl.	27,6	27,9	28,2	28,7	29,0	103,3
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-- --

A mezőgazdaságban szellemi munkát végzők aránya még annak figyelembevételével is alacsonynak mondható, hogy népgazdaságunkban növekedett az átlagosnál több szellemi munkát igénylő nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak aránya, s ez jelentősen növelte a népgazdaságban foglalkoztatott nem fizikai dolgozók számát és arányát. Sőt ez a növekedés -- már csak a struktúraváltozás miatt is tartósnak tekinthető, arányuk az ezredfordulóig feltehetően 40 %-ra nő.

Élesebben mutatkozik a lemaradás, ha csupán az ipar és a mezőgazdaság szellemi munkakörökben foglalkoztatottainak arányait hasonlítjuk össze. Az iparban a szellemi dolgozók magas (kb. 21 %-os) részaránya a belső struktúra változásaival magyarázható. Az iparon belül vannak olyan ágak pl. vegyipar, villamos gépek és készüléke gyártása stb. --, ahol a szellemi dolgozók részaránya még viszonylag alacsony műszaki színvonal esetén

is magas. Más iparágakban -- pl. építőipar, bányászat stb. -- a szellemi dolgozók részarányának változása a termelékenység függvénye, a termelékenység növekedésével fokozatosan emelkedik. Mivel az első csoportba tartozó ágak súlya nőtt az iparon belül, valamint a termelékenység is itt emelkedett gyorsabban, ez kihatott az ipar egészében a szellemi dolgozók arányának növekedésére.

Feltehetően a technika fejlődése -- a termelékenység emelkedése --, valamint a mezőgazdasági munka jellegének változása következtében ezen nagymérvű eltérés a szellemi foglalkoztatottak arányát illően mérséklődni fog.

A foglalkozási struktúra változása csak részben utal a munkaerő minőségi jegyeinek megváltozására. Ennek részletesebb, pontosabb feltárása érdekében feltétlenül elemeznünk kell a két foglalkozási csoport belső struktúráját iskolai végzettség szempontjából. A szellemi foglalkozás nagyon eltérő szintű iskolázottságot takar.

Vezetésben és adminisztrációban dolgozók megoszlása iskolai végzettség szerint (százalék)⁴

4. táblázat

	Mg. tsz.		ÁG	
	1980	1983	1980	1983
Felsőfokú végzettségű	23,1	23,8	32,3	32,5
Középfokú végzettségű	46,0	49,5	44,5	48,1
Alapfokú isk. végzettségű és szakképesítéssel nem rendel- kezők	30,9	26,7	23,2	19,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A mezőgazdaságban szellemi munkakörökben foglalkoztatottak iskolázottsági szintje alacsony. Nagy hányaduk csupán alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezik (s ez nem minden esetben jelent 8 osztályt az idősebb generációk esetében). A munkakör követelményrendszere és iskolai végzettség szintjének egyezősége a népgazdasági szintű vizsgálatok adataitól elma-

rad. Az alacsonyabb iskolázottsági szint főként a termelőszövetkezetekben mutatkozik. Ez szoros összefüggésben van az alacsonyabb technikai színvonalal, kisebb szervezeti egységekkel és az eltérő (idősebb) konstruktúrával.

Az iskolai végzettség szintje várhatóan emelkedik. Erre a jelzett 2 év adatai is utalnak. Az kimutatható -- főként középfokú végzettségűeket tekintve jelentős -- pozitív irányú változás, főként a generációváltással függ össze, tekintve, hogy a fiatalabb korosztályok iskolai végzettségi szintje magasabb, emellett a folyamatos továbbtanulás is szerepet játszik a kedvezőbb kép kialakulásában.

Problémát jelent az egyetemi, főiskolai és a középiskolai végzettségűek közötti arány alakulása. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a mezőgazdaság jelenlegi fejlettségi szintjén egy egyetemet végzett mérnök mellé 1-2 főiskolát és 2-3 középiskolát (technikumot) végzett szakember szükséges ahhoz, hogy a mérnökök képzettségüknek megfelelő szintű munkát (termelési-irányítást, gazdálkodóegység-szintű elemzést, kísérletezést) végezhesse- nek, munkájuk hatékonysága javuljon.

A jelenlegi helyzet nem ezt tükrözi. Sem a jelenlegi foglalkoztatottsági, sem a képzési adatok nem igazolják a hatékony mérnöki munka feltételeinek meglétét, illetve kialakulását. A mezőgazdasági jellegű egyetemet, főiskolát végzettek közötti arány pl. 1980-ban még az 1:1-et sem éri el. A jelzett időpontban 25348 fő az egyetemet, 15900 fő a mezőgazdasági jellegű főiskolát végzettek száma. (A FELSŐFOKÚ ... KSH 1982. 37.)

Ezek alapján feltétlenül helytálló Tímár János azon véleménye, hogy 1990-ig várhatóan szakember felesleg mutatkozik agrármérnökökből. Nem lehet teljes mértékben elfogadni azt az álláspontját, mely szerint számottevő túlképzés lesz agrár-üzemmérnökökből és szakközépiskolát végzettekből. A munkakör követelményrendszere, valamint a képzettségi szint és szakirány eltérései nem erre utalnak. Azt azonban ő is elismeri, hogy a mezőgazdasági szakemberellátottság problémáját sok esetben nem a felsőfokú szakemberek hiánya, hanem a munkájukat segítő dolgozók viszonylag csekély száma és alacsony képzettsége okozza.

A fizikai dolgozók szakképzettségi struktúráját általában a szakmunkás, betanított munkás, segédmunkás arány alakulásával jellemzik. Ezek olyan kategóriák, amelyek egyrészt a munka bonyolultságával, másrészt a

szakképzettséggel függnek össze. A dolgozók szakképzettsége általában is, de különösen a fizikai dolgozóké szorosan összefügg a technika fejlettségével, a munka gépesítetttségének színvonalával. A technikai fejlődés következtében az az általános tendencia érvényesül, hogy a magasabb szaktudást, általános műveltséget képviselő munkaerő létszáma nő. A mezőgazdaságban a következőképp érvényesül ez a tendencia.

5. táblázat

	Termelőszövetkezetek		Index	Állami gazdaságok		Index
	1975	1980	1980.	1974	1980	1980.
			1975=			1975=
			100,0			100,0
Szakmunkás	25,7	33,0	121,8	32,4	40,3	119,1
Betanított m.	42,5	52,2	115,9	38,2	35,5	99,0
Segédmunkás	31,6	14,8	44,1	29,4	20,2	65,7
Összesen	100,0	100,0	--	100,0	100,0	--

A szakmunkáslétszám erőteljes növekedése ellenére a mezőgazdaság mindkét szektorában a betöltendőhöz képest alacsony a szakmunkások száma; általános a szakmunkáshiány. Ez különösen azért okoz problémát, mert a mezőgazdasági munka hatékonysága csak úgy fokozható, ha elegendő számban vannak az új típusú feladatokat (gépek, berendezések kezelése, technológiai folyamatok betartása) mérnöki, üzemmérnöki, technikus segítősséggel ellátó szakmunkások.

A táblázat adataiból kiderül, hogy a betanított munkás létszámaránya nőtt a termelőszövetkezetekben, míg az állami gazdaságokban szinten maradt. A termelőszövetkezetekben az utóbbi években alakult ki részben a technikai fejlődéssel részben a nagyüzemi munkaszervezettel összefüggő új típusú munkamegosztásból adódóan több olyan munkahely, amely jóval kevesebb speciális szakképzettséget igényel.

A mezőgazdaságban a nem idényjellegű ágazatokban a betanított munka igen elterjedt, követelményrendszerében közel áll az átlagos szakmunkához. Például egy jól gépesített sertéstelep, csak igen kis számban kíván állattenyésztő szakmunkásokat, inkább zömmel a technológiai folyamatokat

betartó betanított munkásokat. Az ilyen jellegű munkák valóban csak "betanítást" igényelnek, de nem feltétlenül kevesebb ismeretet. Nagyon elmentmondásos folyamatok érvényesülnek, mert a jelzett tendencia valóban csökkenti a speciális szakképzettség jelentőségét, ugyanakkor más jellegű részben magasabb szintű műveltséget igényelnek, mint a hagyományos szakmák.

A segédmunkás létszám az öt év átlagában is jelentős mérvű csökkenést mutat. Ebben szerepet játszott a segédmunka technikai eszközökkel -- bár a szükségesnél jóval lassúbb ütemben -- történő kiváltása.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a foglalkoztatás jóval alacsonyabb a mezőgazdaság ez irányú igényénél. S ez a folyamat folytatódik, mivel az iskolázottsági szint emelkedésével -- a fiatalabb korosztályok belépésével -- a mezőgazdaságban dolgozók egyre nagyobb hányada műveltebb lesz annál, hogy egész életpályára elviselné az előrejutási lehetőségekkel nem kecsegtető segédmunkát.

A munkaerőszükségletet 1990-ig jelző prognózisok népgazdasági szintén a szakmunkások arányának 30 %-os emelkedésével, a betanított munkások arányának szinten maradásával és a segédmunkás-szükséglet 40 %-os csökkenésével számolnak.

A mezőgazdaságban is számolni kell ezzel a tendenciával, s különösen azzal a ténnyel, hogy a szakképzetlen munkaerővel ellátottság a jelenlegi helyzethez képest is romolhat. Ezt a gazdálkodó egységeknek a technika fejlesztésére irányuló elképzeléseknél, a szűkös anyagi eszközöket ésszerűen felhasználva fokozottan figyelembe kell venni.

3. TOVÁBBKÉPZÉSEK SZEREPE A MEZŐGAZDASÁGI MUNKAERŐ MINŐSÉGÉNEK JAVÍTÁSÁRA

Mint fentebb jeleztem, napjainkban a munkaerő minőségi sajátosságai kerülnek előtérbe: az iskolázottság, szakképzettség, szellemi mozgékony-ság, alkalmazkodás a változásokhoz, hajlam az új elfogadására. Ezt megkí-

vánja a tudományos-műszaki fejlődés, amely már a fejlett technika alkalmazása előtt befolyásolja a gazdaság jövőbeni munkaerőigényét (szakmastruktúráját), mert megváltoztatja a termelésnek mind az egyes, mint az összes dolgozóra vonatkozó szakképzettségi igényét. "A termelési eszközök struktúrája mindig megelőzi néhány lépéssel a munkaerőben élő szakmastruktúrát, s ez utóbbit ezáltal folytonos változásra készítette. Ez a megelőzés kényszeríti az embert állandó tanulásra, és szorítja rá arra, hogy konkrét munkáját, tevékenységi módját folytonosan változtassa." (JÁ-NOSSY 1966. 102.) Ez befolyásolja a még munkába nem állított fiatalok általános és szakmai képzésének, a már dolgozók továbbképzésének, átképzésének ütemét és struktúráját. Ezen szakmastruktúra folytonos változását kikényszerítő követelményen túl, a termelő üzemek önállóságának növekedése, a vállalatszerű gazdálkodás erősödése megköveteli a mezőgazdasági üzemek dolgozóitól -- fizikai és szellemi dolgozóktól egyaránt -- a magasabb szintű és/vagy másirányú naprakész szakmai felkészültséget.

Fizikai dolgozók körében növeli a továbbképzés jelentőségét az a sajátos körülmény, hogy a mezőgazdasági termelés idényszerűsége, a munkaerővel való hatékony gazdálkodás nélkülözhetetlenné teszi a fizikai dolgozók több irányú szakképesítését. A tevékenységi körök bővüléséből adódó szak- és betanított munkás utánpótlás gondjait enyhíti, hogy az utóbbi időben lehetővé vált, hogy a gazdálkodó egységek maguk képezzenek "üzemi" szakmunkásokat. Ennek a szükséges igény biztosításán túl, az is előnye, hogy a hozzáértés konkrétabb, a tényleges technológiához igazodó. Várhatóan oldódik a továbbképezhetőség alapfokú iskolázottság hiányából adódó gondja.

A szellemi munkakörökben foglalkoztatottak körében eddig is jelentős szerepe volt a továbbképzésnek (a szakképesítések rendszerében), az alacsony iskolázottsági szintűek (különösen az ügyviteli munkakörben tevékenykedők) képzettségének a munkaköri feladatok ellátásához igazításában. A középiskolai végzettségűek számának emelkedésével, korstruktúrájának javulásával a jelenleg megoldatlan mezőgazdasági középkáder-utánpótlás is megoldhatóvá válik továbbképzés keretében. Az ösztönzés különféle eszközeivel kell -- a felsőfokú végzettségűek munkájának hatékonysága javítása érdekében -- abba az irányba hatni, hogy a technikus, művezetői képzést a szükséges számban megszerezzék a megfelelő iskolai végzett-

ségi szinttel rendelkező dolgozók.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező agrárszakemberek továbbképzési rendszere széleskörű, jól működő. A különböző tanfolyami továbbképzések a szakemberek ismeretanyagának állandó karbantartását, fejlesztését célozzák. Jól kiépített a szakmérnökképzés rendszere. Kiegészíti e formákat a különböző szintű vezető, s a meglehetősen rendszeres vezetőtovábbképzés. Továbbképzésük rendszere bővül azzal összefüggésben, hogy a mezőgazdaságban is növekszik a speciális szakismeretekkel rendelkezők ("specialisták") szerepe, s ennek következtében szükség van továbbszakosodásra, kiegészítő ismeretszerzésre. Mivel a főiskolai és egyetemi képzésben ilyen mértékű szakosítást nem lehet és nem is indokolt megvalósítani, a specialisták képzését továbbképzés keretében kell megoldani. Ezen igényhez kapcsolódva -- a műszaki egyetemeken szervezett szűkprofilú mérnök-továbbképzés mintájára -- elemeiben kiépülőben van az ilyen jellegű, igen magas színvonalú céltanfolyamok rendszere.

A továbbképzés rendszere korántsem tekinthető lezártnak. Tartalmi rendszerét társadalmi és egyéni érdekeket figyelembevéve kell fejleszteni úgy, hogy fő vonalakban biztosítsa a szakmai, képzési fokozatok szerinti fő arányokat, s szolgálja a szűkebb szakosodás, komplexitás követelményét egyaránt. Ugyanakkor segítséget kell hogy nyújtson a dolgozóknak abban, hogy személyes adottságaikat megfelelően érvényesítsék.

Összességében a mezőgazdaságban jelen van a fiatal, gazdaságilag aktív, továbbképezhető szakembergárda. A középfokú végzettségűek több mint fele, a felsőfokú végzettségűek nagy hányada (70-80 %-a) a 40 év alatti, aktív korosztályhoz tartozik. Képzettségi szintjük, kedvező korstruktúrájuk biztosíték arra, hogy a termelési feladatokhoz igazodva ismereteik bővíthetők, az új követelményeknek megfelelően alakíthatók.

Mindezek ellenére -- a korábbi elemzések alapján -- az nem mondható, hogy a mezőgazdaság szakember-ellátottsága kielégítő, és márcsak a szinttartás, a tudás karbantartása a feladat. Még a minden képzett munkáskategória tekintetében kedvezőbb helyzetben lévő állami gazdaságok szakember-ellátottsága sem kielégítő.

A jövőt illetően figyelembe kell venni, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő létszáma az ezredfordulóig tovább csökken. A csökkenés kevésbé a mezőgazdaság munkaerő "kibocsátó ágazat" voltára, inkább

demográfiai okokra (nyugdíjazás) vezethető vissza. A létszámcsökkenés ellensúlyozására a szűkös anyagi forrásokat a jelentős mennyiségű nullára íródott géppark korszerűbb eszközökkel történő pótlására kell sürgetően fordítani.

A szellemi dolgozók aránya tovább nő, részben a munka jellegének megváltozása, de főleg a fizikai dolgozók számának további csökkenése következtében. Ez a tendencia a fizikai állományon belül átstrukturálódást igényel a több (konvertálható) szakmájú szakmunkások javára. A szellemi kategórián belül szükséges a mérnök, üzemmérnök, technikus arány javítása, az adminisztratív munkakörökben a létszám visszafogása, valamint főleg az alsó- és középfokú vezetők iskolázottsági szintjének emelkedése.

Mindezen feladatok megoldása növeli a képzés, továbbképzés és ésszerű munkaerőgazdálkodás szerepét a mezőgazdaság további fejlődésében.

J E G Y Z E T E K

A táblázatok (abszolút) adatainak forrásai:

- 1.-2. Az 1., 2. táblázat: Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv
KSH 1981.
Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv
KSH 1981.
3. A 3. táblázat: A népgazdaság munkaerőmérlege 1981. január.
KSH 1982.
4. A 4. táblázat: Mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodása a számok
tükrében. TOT 1984.
5. Az 5. táblázat: Mezőgazdasági Adattár KSH 1980
Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv KSH 1980.

I R O D A L O M

- Burgerné Gimes Anna: Az élelmiszertermelés gazdaságtana.
Mezőgazdasági Könyvkiadó -- Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
1980.
- Craveró Róbert: A népgazdaság munkaerőszükséglete és az oktatás távlati
fejlesztése. Társadalmi szemle 1977/5.
- Erdős Tibor: Gazdasági növekedés a fejlett tőkés országokban.
Kossuth 1972.
- Fekete György: Munkaerőpolitika és munkaerőgazdálkodás a mezőgazdaságban.
Mezőgazdasági Könyvkiadó 1976.
- Hollóné Kacsó Erzsébet: A munkakör és iskolai végzettség kapcsolatának
elemzése az állami gazdaságokban szellemi munkakörökben foglal-
koztatottak körében. Az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tu-
dományos Közleményei XVII. 1984.
- Jánossy Ferenc: Munkaerő-gazdálkodás és munkaerőpolitika.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1982.
- Pogány György: Munkaerőgazdálkodás és munkaerőpolitika
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1982.
- Timár János: A köznevelési rendszer távlati fejlesztésének kérdései.
Valóság 1976/1.
- Timár János: Munkagazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1981.
- Venyige -- Józsa -- Gyetvai: Munkaerőszerkezet és mobilitás.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1975.